

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNDE ÇATI EKLERİNİN KULLANIMINA ART VE EŞ ZAMANLI TOPLU BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR*

ÖZ: Çatı ekleri bütün fiillerin üzerine gelmemektedir. Bu makalede TDK sözlüğünün ‘a’ maddesi esas alınarak çatı eklerine toplu olarak bakıldı. Alınma kelimeler ayrıca gösterilerek değerlendirildi. Mesela alınma isimlerden yapılan fiillerde edilgenliğin hiç kullanılmadığı görüldü. İşlek çatı ekleri esas alınarak bir liste yapıldı. Listede yazılan örneklerde italik olanların tek başına kullanımı yoktur. İncelemede işlek olmayan çatı ekleri art ve eş zamanlı olarak irdelendi. Anlatımın akıcılığını bozmamak için açıklamalar ve köken bilgileri dip notlarda verildi. Çatı ekleri, tablodaki satırlarda fiiller esas alınarak altı sütun hâlinde gösterildi. Kelimeler alınma ve Türkçe kelimeler diye ikiye ayrıldı. Katmerli yapılar sınıflandırıldı. Örneklerden sonra ekler koyu punto ile yazıldı. Örneklerin ve eklerin sayıları parantez içerisinde gösterildi. Gerekli görülen kelimelerin köken bilgileri irdelenirken eklerin de morfo-fonolojisi verildi. Örnekler sayılara dökülerek sonuçta değerlendirildi. Edilgenlik eklerinin yaklaşık olarak ettirgenlik eklerinin yarısı kadar olduğu görüldü.

Anahtar Kelimeler: Çatı ekleri, işteşlik, edilgenlik, dönüşlülük, ettirgenlik, art zamanlı, eş zamanlı, köken bilgisi.

A look at The Use Of Voice Suffixes In The Dictionary of Turkey Turkish From Diachronic and Synchronic Point of View

ABSTRACT: Voice suffixes are not used with all the verbs. In the article, the voice suffixes are viewed generally on the basis of ‘a’ item in the TDK Dictionary. Included words are assessed by showing separately.

* Nevşehir Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., mhzazar@nevsehir.edu.tr

For instance, passivity is never used in the verbs made form included words. The list is prepared on the basis of functional voice suffixes. Non-functional voice suffixes are studied simultaneously and non-arteriorly. In order not to ruin the smoothness of expression, the explanations and etymologies are shown in the foot note. The words are divided into two groups, such as the borrowed ones and Turkish ones. The words with more than are? suffix are classified. After the examples, the suffixes are written in bold. The number of examples and suffixes are shown in parenthesis. Etymology of the words which are necessary is given and morpho-phonology of the suffixes is also given. The examples are put in numbers and are evaluated. It has been found that the passive suffixes are the half size of the active suffixes..

Keywords: Voice suffixes, cooperative, passivity, reflexive, causative, diacronic, synchronic, etymolog

Giriş

Yabancılara Türkçe öğretirken öğrencilerin (veya Türkçe ekleri bilgisayara uygulayanların) Türkiye Türkçesindeki fiillerin üzerine çatı¹ eklerinin tümünü getirdiklerini görünce her çatı ekinin her fiil üzerine gelmeyeceğinin izahını düşündüm. Ancak bazı fiillerin üzerine tarihî ve günümüz Kıpçak Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde gelmeyen kimi ekler gelmektedir.² Önce Türk Dil Kurumunun sözlüğünde her harften ilk fiil alınarak aşağıdaki gibi bir ön değerlendirme yapıldı. Bu ön değerlendirmeden sonra az kullanılan çatı eklerinde tespit edilebilen bütün fiiller üzerlerine aldıkları çatı ekleriyle lehçe sınırlaması

¹ Çatı ekleriyle ilgili literatürde geçen önemli bazı bilgiler dikkat çekmektedir: Voice “çatı” vox, genus verbi “fiilin etgen ve edilgen biçimi”. Etken, edilgen teriminin yanında bir de *orta* ifadesi kullanılmaktadır. “*Orta*: Birbirine karşı olan etken ve edilgen durumların arasında eylemin anlamına göre etken gibi bir *hareketin* sonundan etkilenmeyi belirler” (König 1983: 111). “Fiiller, en kısa tanımıyla dil dışı dünyadaki *hareketleri*’leri dilde bir olay olarak karşılayan kelimelerdir.” (Karadoğan 2009: 6). Çatı ekleri hâl birleşmelerine göre durum, oluş, hareket ve hareket-oluş olmak üzere dörde ayrılır (König 1983: 114). “Sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan *yapan/etkilenen/yaptıran* ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklenmeye *çatı* denir (Demircan 2003: 11). “Çatı ekleri arasında eş-işlevli yineleme yapılmaz, ancak ayrı işlevli yineleme olabilir” (Demircan 2003: 66). Çatı eki almamış fiillere yalın (etken) çatı, geçişsiz edilgen fiillerin oluşturduğuna öznesiz (meçhul) çatı denir (Ertürksoy 2005: 58). Osmanlı Türkçesinden dolayı ilgilendiğimiz “Arapçada fiiller sülasi mücerret (6), sülasi mezt (12), rubai mücerret (1) ve rubai mezt (16) olmak üzere 35 bölümde incelenir. Sadece fiilleri ve çatılarını inceleyen bina adlı sarf kitabı vardır. Buradaki bina adı Türkçedeki çatı teriminin karşılığıdır. Bazı farklılıklar olmakla birlikte müteaddi, lazım, mütavaat ve müşareket gibi bizim de kullandığımız çatılardan bahseder.” (Sarıkaya 2008: 30).

² Eski Uygur Türkçesi bil-*il-*, DLT iste-*l-*, NF bit-*il-*, Çağatay Türkçesi oku-*l-*, ; Kazak Türkçesi (ünlü ile bitenlerde) ayıpta-*l-* (ayıpla-*l-* gibi), Kırgız Türkçesi cara-*l-t-* “yaratmak” (Tanç 2007:188-195). DLT örnekleri için bk. (Bozkaplan 2007: 117).

yapılmadan değerlendirildi. İncelemede işlek olmayan çatı ekleri ve açıklaması gerekli görülen kelimelerin köken bilgisi verildi. Mukayese için art ve eş zamanlı karşılaştırmalar yapıldı. İşlek olanlarda sadece Türk Dil Kurumu sözlüğünün “*a*” maddesi esas alındı.³ Türkiye Türkçesi ağızlarında (İgci 2011: 1258), çağdaş ve tarihî Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesindeki gibi çatı eklerini almamış filler konumuzun dışında kaldığı için yazının hacmini aşmamak amacıyla irdelenmedi.⁴ Ancak kendisinden sonra çatı eklerinin geldiği +IA-⁵ şeklinden önce gelen ekler de gösterildi. Çatı eklerinden sonraki ekler (Gülsevin 1998: 125) ve çatı eklerinin sözdizimsel boyutu ayrıca incelenmiştir (Delice 2002: 190).

Türkiye Türkçesinin temel gramerlerinden birini yazan Muharrem Ergin çatı kavramını kullanmamıştır. Fiilden fiil yapma eki olan çatı eklerini Zeynep Korkmaz *anlam değişikliği yapan ve durum değişikliği yapan* ekler olarak ikiye ayırmıştır.⁶ Olumsuzluk ekinin çatı eki olmadığı belirtilmiştir (Korkmaz 2003:160-162). Fiiller, olumsuzluk ve çatı (işteşlik, dönüşlülük, edilgenlik, oldurganlık, ettirgenlik) ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar”. (Baytursinov 1992: 275). Birçok gramerci de “çatı” kavramını fiilin *özne* ve *tümlece (nesne)* göre durumu olarak değerlendirmektedir. Kimileri de çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece *öznenin* bağlantısını esas alır.⁷ Kimileri de fiil ile sadece *nesnenin* ilişkisini esas alırlar (Yılmaz 2003: 251). Çatı eklerinde aynı kavramın (*övüş-*, *birbirini öv-*) değişik ifadesi de söz konusudur ve karşıt kavram

³ Fiillerin morfolojik sınıflandırılması yapılmıştır. 1988 baskılı TDK Sözlüğüne göre yaklaşık 4600 fiil tespit edilmiştir. Buna göre 230 tane tek heceli fiil, 2068 kadar fiil kökü vardır. Birleşik olmayan fiillerin oranı %45,18’dir. (Nakipoğlu 2007: 129).

⁴ Mesela anlaş- fiili Türkmen Türkçesinde *düşünüş-*, Kırgız Türkçesinde *tüşünüş-* şeklindedir ama burada işteşlik fonksiyonu yerine çokluk ifadesi vardır. Artık çatı eki değil ara ek olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca Tarihî Türk lehçelerinde -(I) çatı ekini alan *üzül-* ‘kesil-’ (Şecere-i Terâkime 88b-2) gibi bir fiilin anlamı Türkiye Türkçesiyle örtüşmeyebilir. Tarihî Türk lehçelerinde +IA- çatı eki kalıbında +*la(l)-*, +*la(n)-*, +*la(ş)-*, +*la(n)-* şekilleri görülürken +*IA(r)-* şekli görülmemektedir. Ayrıca Türk dilinin lehçelerinde *o-ö* geniş yuvarlak ünlüler çatı eklerinin önünde –Başkurt Türkçesindeki gibi– olsa bile Türkiye Türkçesinde çatı eklerinin önünde bu ünlüler bulunmaz (Bayrak 2008: 12).

⁵ “+IA- eki ile ‘eylem dışı’ sözlere *sağla-/neden ol-* anlamı yüklenir” (Demircan 2003: 75).

⁶ Anlam değişikliği yerine anlam genişlemesi tabiri de kullanılmaktadır: “Fiil çatılarını oluşturan eklerin hem anlam genişletme hem de kılış (nesne alan) ve oluş (nesne almayan) fiillerinin durumunu değiştiren işlevi vardır.” (Akıncı 2007: 173). *Kılmış* ise fiilin iç zamanıdır (Karadoğan 2009: 7).

Türk dilinde çatı konusunun *eylemin anlattığı olaylara katılanlar* (arguments) ile ilgili olduğu belirtilmiştir (Demircan 2003: VII).

(döv-ün-üş-) kullanılmaz (König 1983: 123). Çatı ekleri, nadiren görevli kelime az olduğu için kalıplaşarak eş zamanlı değişikliklerle ('*sakın söyleme*' gibi) zarf yapabilir (Sarı 2000: 237). Ayrıca dil bilgisi kitaplarında *ikili çatı* kavramı ayrı bir madde olarak açıklanmamıştır. Kimi ikili çatı kavramından bahsederken kimi ikili çatı kavramına gerek yoktur düşüncesindedir (Yılmaz 2010: 124). Temel anlam ve bağlamdaki anlam itibarıyla fiil çatılarını belirlenir. İkili çatı özelliği gösteren bir fiil, mecazi anlam özelliği kazanmışsa kesinlikle dönüşlüdür (Yılmaz 2010: 132). Bazı fiiller ise çatı eklerini almamaktadır. Bazı tarihî metinlerdeki incelemeler karşılaştırılarak çatı eklerinin gelişimi oran olarak takip edilebilir (Sarıkaya 2008: 25).⁸ Türkçe metin tabanlı insan-bilgisayar etkileşiminde çatı ekleri dikkate alınmış olsa da işlerliği canlı dil özelliği dikkate alınarak bazı çatı eklerini almayan fiiller, elektronik sözlüklerin bilgisayar programına yüklenmelidir (Özyurt 2007: 1).

Yukarıdaki genel yaklaşımdan sonra aşağıdaki incelemeye geçelim. Listede yazılan örneklerde italik olanların tek başına kullanımı yoktur. -Ø- şeklinde gösterilenler hiç çatı eki almamıştır. A maddesindeki fiiller çalışılırken alınma kelimeler ayrı bir başlık altında gösterildi.⁹ Örneklerin sayısı parantez içerisinde rakam olarak verildi. Ekler ve ekleşmeler koyu punto ile gösterildi. Alınma kelimelerden önce üst karakter artı (+) işareti kullanıldı. Çift yıldız (**) işaretiyle noktalı olarak yeri boş bırakılanın sadece *katmerli yapısı* vardır. Katmerli yapılarda dönüşlülük ve işteşlik üzerine *ettirgenlik*, *işteşlik* ve *ettirgenlik* üzerine *edilgenlik* eklerinin geldiği görülmektedir. Katmerli yapılarda en sondan önceki çatı eki artık fiil tabanını -genişletilmiş fiili (Delice 2002: 189)- göstermektedir. Aşağıdaki tabloda beş fiil, çatı eki almamaktadır.

-Ø-	-l-	n-	-	-ş-	-t-	-Dir-
		<i>aba-n-</i>				<i>aba-n-dır-</i>

⁸ Ancak "VII. ve VIII. yüzyıldan evvelki metinlere ulaşamadığı için Türkçenin gelişim safhası tam belirlenememektedir. Aynı eki alan iki kelimedenden biri hem kök şekliyle hem de gövde şekliyle kullanılırken, bir diğer kelimenin kökü kaybolmakta ve metinlerde geçmediği sürece yürütülen fikirlerin her birisine alternatif fikir sunulabilmektedir. Bu da Türk dilinde genel kabul gören kuralların az olmasına iyi bir sistemin oturtulamamasına neden olmaktadır." (Sarıkaya 2008: 30).

⁹ Yabancı kaynaklı kelimelere fiilden isim yapma eki getirilirken kimi ekler, isimleri fiilleştirirken isimler anlam yönünden *kılış fiili* olması mümkün olmazsa isimden fiil yapım ekiyle beraber oluşma eki alarak kalıplaşmış bir ek gibi kullanılır. Oluş fiili olarak kullanılması mümkün olmayan isimler de isimden fiil yapım ekiyle beraber kılışlama eki alarak kalıplaşmış bir ek gibi kullanılır (Akalin 1995:92-99).

TÜBAR-XXXIV / 2013-Güz / Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Ekleri

			<i>babacan</i> +la-ş-		
			<i>cadaloz</i> + la-ş-		
		<i>çaba</i> +la-n-			
		<i>dada</i> -n-			<i>dada-n-</i> dır- ¹⁰
			<i>ebedî</i> +le-ş-		
					<i>facia</i> +la- ş-tır-
				<i>gacır</i> +da-t-	
	<i>haber</i> +le-ş-il-		<i>haber</i> +le-ş-		
	<i>ih-tır-ıl-</i>				<i>ih-tır-</i>
<i>içer(i)</i> +le-					
		<i>kabadayı</i> +la-n-	<i>kabadayı</i> +la-ş-		
			<i>laçka</i> +la-ş-		
		<i>macun</i> +la-n-	<i>macun</i> +la-ş-	<i>macun</i> +la-t-	
		<i>nafaka</i> +la-n-			
					<i>obar-t-</i>
		<i>öbek</i> +le-n-	<i>öbek</i> +le- ş-		
<i>palamut</i>					

¹⁰ <tat+1g+a- (Gülensoy 2007: 259).

+la-					
			radikal +le-ş-		radikal +le-ş-tir-
				sabah +la-t-	
			şaban +la-ş-		
		tabaka+la-n-			
	ucuz +la-t-ıl-			ucuz +la-t-	
		**			ücret+le- n-dir-
yad+et-					
yaba+la-					
zağ+la-					

1. ETTİRGENLİK EKLERİ¹¹

Ettirgenliğin dört (-r-, -d/t-, -z-, -g-) şekli görülür. Proto-Oğuz Türkçesinde *-(X)r-, *-(X)t-, *-(X)z, *-tUr-, *-gUr-, *-tIz-, *-gUz-, *-gUt-, *-zUr- ekleri vardır (Baasanjav 2006: 141). Türkiye Türkçesinde -Ir-, -Ar-, -gXr-, -Xt-, -Xz- eski, işlek olmayan ettirgenlik ekleridir (Demircan 2003: 47). Bunlara -DAr- eki de girer.

1.1. -DAr- <-dØAr- <*-d-gAr-: Örnekleri az olduğu için tespit edilen örnekleri çoğu işlendi. İşlek olmayıp fiil çatısına tesir eden bir ettirgenlik ekidir. Sonu ünsüzle biten fiil tabanlarına gelir. Türk dilinin

¹¹ Kimi fiillerin hususi geçişli şekilleri vardır. “Ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılmayan fiiller (Tuna 1986: 412)”in fonetik hadiseler sonucu (Yıldız 2007:134) kökle ilgisini yitirdiği ve donarak müstakilleştiği görülür: aktar-, getir-, gönder-, göster-, götür-, kaytar-, kurtar-, oltur- gibi (Tuna 1986: 381-428). Nedenlik kategorisine göre ettirgenlik morfolojik (öl-dür-), leksikolojik (birisini öldür-), sentaktik (ölümüne neden ol-) olmak üzere üç tiptir (Kerimoğlu 2009: 1738). Cümlede söze giriş ve çıkışları yüklem gösterir. Fiilin leksikolojik öge girişi özneyi ötekilerden ayırır. Yeni öge girişini ettirgen ekler belirler (Demircan 2003:10, 176).

tarihî ve çağdaş lehçelerinde bazı örnekleri vardır: **âğ-d-kar*¹²> DLT *ag-tar*-> *ak-tar*- (ettirgenlik fonksiyonunu kaybetmiş sadece fiilden fiil yapma görevini sürdürmüştür: *awdar*- ‘gitmek’ <ET *ağ*- ‘yükselmek’), KB *yum*¹³-*dar*- ‘biriktirmek’ (Ercilasun 1984: 38), **tö-n-g-der*-> DLT *tön-ğ-der*-> *töy-der*> *dön-der*- ~ *dön-dür*-, **kö-n-dger*-> DLT *kön-dger*-> *gön-der*¹⁴ (Timurtaş 1994: 118 ve Ergin 1997: 213), *kon-dar*- (Timurtaş 1973: 352, XIII. yy YZŞ 65/9), **kö-r²-d-ker*->[E. Uyg. *kö-r-kür*-, *kö-r-küt*-, *kör-üg+se*¹⁵>] *kö-z-dger*-> *göster*¹⁶ [r> z> s], **tö-n-d-ker*-> DLT *tön-ğ-der*-> *töy-der*> *dön-der*-; Uyg.: *tol-dar*- / Eski Uyg. *toş-kur*-> *toş-tar*- ‘doldurmak’,¹⁷ Özb.: *âğ-där*- ‘aktarmak’, *tön-tär*- ‘döndermek’. **ka-d-it-ar*-> *kaytar*- ‘işî savsaklamak, geri dönmek, (atı) salıvermek’ [E. Uyg. *kad-ur*- ‘pişman olmak’] ve Moğolcadan Türkçeye geçmiş *kantar*- ‘ata gem vurmak’ <**kañ+ta-r*- örneği de vardır.¹⁸ **kod-ar*- ~ Eski Uyg. *kot-ar*-> *kotar*- ‘bir işî başarmak’ [kotarma ‘boşaltma işî’] fiili ses olarak benzese de bu eke örnek olamaz. Ayrıca bazı Türk lehçelerinde (Kzk. ve Özb. gibi) geçen [**kö*- ‘yükseltmek’, *köt* ‘yüksek’, ET *kötki* ‘yükseklik’] *köt+e-r*- ‘götürmek, kaldırmak’, **kut+gar*-> *kut+øar*->*kurtar*¹⁹ fiili de bu eke örnek olamaz. Fiilden fiil yapma ekleri alan fiillerin köklerini aşağıdaki çatı ekleri genişletmeyle fiil tabanları

¹² Uygur ve Özbek Türkçelerinde “-kar- / -kär-; -kAz- veya -kiz- ekinin fonetik varyantı olsa gerek. Ek geçişsiz fiilleri geçişli yapar.” (Öztürk 1997). d> t, k> g> Ø. Bu örnekteki ek önce -it-er-> -der- (Banguoğlu 2004: 275) sonra ak-ı-t-ar- şeklinde de izah edilmiş (Hacıeminoğlu 1991: 106). “Belki de aç-ıt+ur- açıklanabilir” şeklinde bir açıklama dahi var (Gabain 1998: 60).

¹³ DK *yum-ur+lan*- ‘toplanmak, toparlanmak, top top (yumru) olmak’ (Gökay 2000: 314).

¹⁴ Yak. *kötüt*- “Birisini uçma hâline getirmek; uçurtmak; korkutmak, havalandırmak, kaldırmak (av hayvanını); götürmek (rüzgâr hak.) savurmak (harman). *Atın kötütte* “O atını uçar gibi koşturdu.” *kötüt-ter*- (ettirgenlik şekli) (Kirişcioğlu 2006: 3).

¹⁵ Kzk. *körset*- <*kör-Ø+se-t*- <*kör-üw-se-t*- <*kör-üg+se-t*-. Yeni Uygur Türkçesinde *kör-Ø+set-güz*- (Günşen 2006:43).

¹⁶ Türk dilindeki bazı çatı ekleri Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bazı çatı ekleri ise -*gö-s-ter*- <*kö-z-ter*- gibi- ses değişmelerine uğrayarak dilde korunmuştur (Günşen 2006: 35).

¹⁷ I:ş denklîği EBT ve EDT lambdaizmine örnektir, Orhon Abidlerindeki *kıl*- ve *kış*- gibi.

¹⁸ Moğolca *ğan(ğ)* ‘çelik’ (Lessin 2003: 554), Moğolcada *kantarga*, Türkçede *kantarma* ‘azılı atları zap etmek için dilini bastırarak şekilde ağızlarına takılan özel gem’ (Çağbayır 2007: 2390).

¹⁹ Bk. (Gülensoy 2007: 575) ve krş. ET *kurtul*-, *kutrul*-> OT *kutul*-. Değişmelikler: *aldan-/alda-t*-, *kalk-/kaldır*-, *kurtul-/kurtar*-, *öğren-/öğret*- (Tuna 1986: 413) <**ögür* ‘sürü’+*e-n*- ‘[sürünün davranışlarına] alışmış, öğrenmiş’ (Gabain 1998: 290), *kal(i)-k*-, *kal(i)-dir*- <*çal(ğ)ı*- (Gülensoy 2007: 454).

yapmıştır. -d->-t-, -l- ve -n- ekleri fiil köküyle kaynaşmıştır. Fiilin köküne gelen -d- “pekiştirme çatı eki”, -(X) r- “orta çatı eki”, -n- “dönüştürme çatı eki” ve -l- “edilgenlik çatı eki” sınırlı fiil kökleriyle kaynaşmış, üzerine -KAr- geçişli fiil yapan ettirgenlik eki almış ve bazen metatezle (dg> gd) -d- eki -gAr- ekinin başındaki ünsüzle yer değiştirmiş arkasından erimiş (g> Ø) ve -DAr- eki, -DUr- ekinin değişik biçimi olarak bazı örneklerde saklanmıştır. Bu oldurma ve yapma bildiren dar ünlülü -DUr- şekli yerine geniş ünlülü şekli olan -DAr- eki, Eski Uygur Türkçesinin Mani ağzına ait olan *ünlü aykırılığı* hususiyetiyle (Tekin, Ş. 1992: 73) nadiren (ağ-tar-) tercih edilmiştir.

-DAr-: DLT ag-tar- ‘aktarmak’, KB yum-dar- ‘biriktirmek’, DLT *tön-ğ-der-* ‘döndermek’, DLT *kön-dger-* ‘göndermek’, Uyg.: *tol-dar-* ve *toş-tar-* ‘doldurmak’, **ka-d-it-ar-> kaytar-* ‘kaytarmak’, *kantar-* ‘ata gem vurma’ <**kañ+ta-r-*, Eski Uyg. *kot-ar-> kotar-* ‘bir işi başarmak’.

Önceki Katmerli Yapı: gö-n-der-il-.

Sonraki Katmerli Yapı: ak-tar-ıl-, dön-der-il-, gö-n-der-il- .

Çok Katmerli Yapı: gö-n-der-il-.

1.2. -Dİr- <-t-Ur-: Bu ekin dilin artikilasyonu (eklemlenmesi) çok olan kelimelerde daha fazla kullanıldığı görülüyor. Bu ekle bir işin baskıyla yapıldığı anlatılır. Buna zorlama anlatım denilebilir (Demircan 2003: 57). Bu ek aşağıda allamorfemlerine (dal seslerine) göre tasnif edildi:

1.2.1. -dİr-: (17 örnek).²⁰ **+la-n-dİr-:** ad+la-n-dİr-, a+ğaç+la-n-dİr-, ad+la-n-dİr-, ağı+la-n-dİr-, ⁺akıl+la-n-dİr-; ay+az+la-n-dİr-, ⁺alaka+lan-dİr-; al-acak+la-n-dİr- [**+az+la-n-dİr-**, **-acak+la-n-dİr-**] (8). **+la-m+la-n-dİr-:** an+la-m+la-n-dİr- (1). **-dİr-:** al-dİr-, az-dİr-, an-dİr-, ağ-dİr- (4). **-(İ)n-dİr-:** acı-n-dİr-, aç-ın-dİr- (2). **+a-ca+la-n-dİr-:** al+a-ca+la-n-dİr- (1). **+n-dİr-:** aba+n-dİr- (1).

Sonraki Katmerli Yapı: (6) **-dİr-ıl-:** adlan-dİr-ıl-, a+ğaç+la-n-dİr-ıl-, ayazalan-dİr-ıl-, az-dİr-ıl- (4). **-dİr-iş-:** an-dİr-iş- (1). **-dİr-t-:** al-dİr-t- (1).

Önceki Katmerli Yapı: (12) **-n-dİr-:** ad+la-n-dİr-, a+ğaç+la-n-dİr-, ad+la-n-dİr-, ağı+la-n-dİr-, ⁺akıl+la-n-dİr-; ay+az+la-n-dİr-, ⁺alaka+lan-dİr-; al-acak+la-n-dİr-, an+la-m+la-n-dİr-, acı-n-dİr-, aç-ın-dİr-, al+a-ca+la-n-dİr- (12).

²⁰ Makalenin hacmini artırmamak için (17 örnek) yerine bundan sonra (17) şeklinde yazılacak.

1.2.2. -dir-: (2). **+le-n-dir-:** al-ev+le-n-dir-;²¹ +ateş²²+le-n-dir-[+ev+le-n-dir-].

1.2.3. -dur-: -n-dur-: avu-n-dur-.²³

1.2.4. -tır-: (39) **+IA-ş-tır-:** +alman+la-ş-tır-, an-it+la-ş-tır-, ac-ı+la-ş-tır-;²⁴ afal+la-ş-tır-;²⁵ +ağda+la-ş-tır-;²⁶ ağır+la-ş-tır-, +ahmak+la-ş-tır-;²⁷ +akıl+sal+la-ş-tır-, ak-iş+kan+la-ş-tır-, ak+la-ş-tır-, +akort+suz+la-ş-tır-, +alafranga+la-ş-tır-, alaturka+la-ş-tır-, alık+la-ş-tır-;²⁸ ana+la-ş-tır-, an-it+la-ş-tır-, an+la-m+sız+la-ş-tır-, an+la-ş-tır-, +arnavut+la-ş-tır-, arı+la-ş-tır-, +arap+la-ş-tır-, +arap+ça+la-ş-tır-, +aptal+la-ş-tır-, [-ı+la-ş-tır-, +sal+la-ş-tır-, -iş+kan+la-ş-tır-, +suz+la-ş-tır-, -it+la-ş-tır-, +la-m+sız+la-ş-tır-, an+la-ş-tır-, +ça+la-ş-tır-] (23). **-tır-:** at-tır-, art-tır-, aç-tır-, aş-tır-, as-tır- (5). **-(ı)ş-tır-:** ara-ş-tır-, al-iş-tır-, an-iş-tır-, az-iş-tır-, at-iş-tır-, ap-iş-tır-²⁹ (6). **-ık-tır-:** ac-ık-tır-, aç-ık+la-ş-tır- (2). **+la-t-tır-:** an+la-t-tır- (1).

Sonraki Katmerli Yapı: alman+la-ş-tır-, afal+la-ş-tır, ağda+la-ş-tır- , an-it+la-ş-tır-il-, ara-ş-tır-il-, acı+la-ş-tır-, ad+la-ş-, ağır+la-ş-tır-, ahmak+la-ş-tır-, akıl+sal+la-ş-tır-, ak-iş+kan+la-ş-tır-, ak+la-ş-tır-, akort+suz+la-ş-tır-, +alafranga+la-ş-tır-, alaturka+la-ş-tır-, alık+la-ş-tır-, al-iş-tır-, ana+la-ş-tır-, an-it+la-ş-tır-, an+la-m+sız+la-ş-tır-, an+lat-tır-, az-iş-tır-, arnavut+la-ş-tır-, arı+la-ş-tır-, arap+la-ş-tır-, arap+ça+la-ş-tır- (26).

Önceki Katmerli Yapı: ad+la-ş-tır-, an-it+la-ş-tır-, ara-ş-tır-, an-iş-tır-; ac-ık-tır-; ayır-t-tır- (6).

+1.2.5. -tır-: (13) **+N+le-ş-tır-:** +abide+le-ş-tır-, +acayip+le-ş-tır-, +acele+le-ş-tır-, +acem+le-ş-tır-, +adi+le-ş-tır-, ahenk+le-ş-tır-, +aktif+le-ş-

²¹ *yal- ‘yan-’, OT (Kıp. T) yalav, alav ‘alev’.

²² Far. *āteş* ‘ateş’ <*āter> āzer ‘azer’.

²³ *ābı-n-> avun-, ET *abınç* ‘teselli’.

²⁴ *āçı-ğ> acı-Ø+laş-, Özb. *aççik* uzun ünlü kısılırken bu uzunluk kök vokalinden sonraki konsonu ikizleştiriyor.

²⁵ *āb(a) ‘av’, *ab+al-(a)k>> *afalak* ‘aptal, sersem, şaşkın’, *aval*> *afal* (Gülensoy 2007: 89). [*av(a)+l* <*āb(a)+l].

²⁶ Ar. ‘*aķīde* “koyu kıvamlı şey, pıhtı, karamel”.

²⁷ Ar. *aħmak* < *ħmķ*.

²⁸ *āl+ı- ‘aldanmak’, *al+ı-k*.

²⁹ *ap-> ap-iş- “1. Bacaklarını açarak durmak, 2. Şaşa kalmak.” (Gülensoy 2007: 73).

tir-, ⁺aktüel+le-ş-tir-, ⁺anormal+le-ş-tir-, ⁺askerî+le-ş-tir-, ⁺avare+le-ş-tir- (11). ⁺N +et-tir-: ⁺affet-tir-, ⁺akset-tir- (2).

1.3. -Ar-<*GAR-: Bir örnek (*onar*-<ET *oñar*-) hariç fiil kökü ötümsüz fiillerle biten kelimeler üzerine gelir. Geçişsiz filleri geçişli yapar. Ettirgenlik görevindedir. Bazı örneklerde fonksiyonunu kaybederek ek yığılmasına (*ay-ar-t-ıl-* gibi) uğramıştır. İşlek olmayan eklerden biridir. Türkiye Türkçesinde /a/ sesiyle başlayan bir örnek tespit edemedik. Diğer sayılı örnekler şunlardır: *çikar-* ~ Özb. *çikaz-* < **çik-ar*²- < *tışık-* < **taşkar-* (Gülensoy 2007: 236), *çök-er-*, *git-er-*, *kop-ar-*.

1.4. -(I⁴)r <-(U)r- ~ *GUr-:³⁰ Eski Türkçede işlek olarak kullanılan -ğur/-gür- eki Batı Türkçesine geçerken başındaki /ğ/ ve /g/ düşeceği için -(I⁴)r- oldurma ve yaptırma bildiren ettirgenlik ekiyle karışmıştır (Ergin 2007: 214). A maddesi çalışıldığı için *dozur-*, *göçür-* gibi dar-yuvarlak ünlülü şekilleri hâliyle çıkmadı. Tek heceli ç, ş, t; ğ ünsüzleriyle biten fiillerden sonra -Ir- biçimi seçili ekleridir (Demircan 2003: 47). Bu ünsüzlere y sesini de katabiliriz.

1.4.1. -ır-: *art-ır-* <DLT *artur-*, *aş-ır-*, *ay-ır-* (3).³¹ Türkçede ince ve kalın sıradan 21 (*pişir-*, *şaşır-*, *şişir-*, *yatur-* gibi) örneğinin olduğu belirtilmektedir (Tuna 1986: 15).

1.4.2. -r-: alçak ka-b+a-r-t- (1).

Sonraki Katmerli Yapı: aş-ır-t-, alçak ka-b+a-r-t- (1).

1.5. -(I⁴)t-: (57) “Çoğunlukla ünlü ile biten fiillere gelir. Bunun yanında, son ünsüzü /l/ ve /r/ olan fiil kök ve gövdelerine eklenir. Hem isimden fiil türetme, hem de fiilden fiil türetme ekleri üzerine gelebilir. Deny, bu eki “sebepleme fiili” bahsinde verir” (İlker 1997: 77). En eski ettirgenlik eklerinden biri olan bu ek yerini -Dİr- ekine bırakmıştır (Banguoğlu 2004: 291). Artık ilave bir sestir (Delice 2009: 162). Dört gruba ayrılır; a) İki heceli ve /r/, /l/ ünsüzleriyle veya ünlülerle biten tabanlara gelir. Akıcı ünsüzlerde ekin ünlüsü düşer: *acı-t-*, *arı-t-*, *azal-t-*. b) Sert ünsüzlerle biten fiil tabanlarına ünlüsü düşmeden gelir: *ak-ıt-*, *az-ıt-*. c) Yazı dilinde bırakılmış bir sıra tabanlara gelir: *alda-t-*, *arı-t-*, *avu-t-*. d) Daha eski bir verimlilik devrinden kalmış ve sonu akıcı ünsüzlerle biten fiillere ünlü düşmesinden sonra gelir: *ay-t-* gibi (Banguoğlu 2004: 292).

³⁰ Başka özne söze çatı ekiyle girer: *Biz* süt iç-me-di+k, *Sen* biz+e süt iç-ir-me-di+n (Demircan 2003: 10).

³¹ *ay-ır-* <ET *adır-* <**ād-ur-* [ET *bas-ur-*, *käl-ür-* gibi] <**had-* (Gülensoy 2007: 96).

1.5.1. -t-: ab+ar-t-,³² acı-t-, ad+a-t-, ağ+ar-t-, ağrı-t-, ak-it-, aksa-t-, aksır-t-,³³ alçak ka-b+a-r-t-,³⁴ al+ça+l-t-,³⁵ ambarda kuru-t-, an-*im*+sa-t-, an+ır-t-,³⁶ apar-t- <a-*lip* bar-, ara-t-,³⁷ arı-t-, az-it-, avu-t-,³⁸ al+da-t-, al-dır-t-, aş-ır-t-, ay-ar-t-,³⁹ ay-ır-t-⁴⁰, ay-il-⁴¹t-, *açık eksi-l-t-*, avu-t-ul-, ay-ar-t-il- [+**(a)r-t-**,+**a-t-**, +**kır-t-**, -**(i)msa-t-**, +**da-t-**, +**n+ır-t-**; -**dır-t-**, -**(X)r-t-**, -**(D)l-t-**, -**t-ul-**] (26).

1.5.2.: +**la-t-**: aç-ık+la-t-, arı-k+la-t- ‘zayıflatmak’, aç-kı+la-t- ‘perdahlamak’, afal+la-t-, ağır+la-t-, ağ+la-t-,⁴² ak-aç+la-t- ‘atık suyu boşaltma’, +akort+la-t-, +akşam+la-t-, alçı+la-t-, al-gı+la-t-, alkı-⁴³ş+la-t-, an+la-t-,⁴⁴ ar-a+la-t-,⁴⁵ aşığ+ı+la-t-,⁴⁶ arı-k+la-t- ‘zayıflatmak’, +astar+la-t-, aş-ı+la-t-, at+la-t-, av+la-t-, avu-t-,⁴⁷ +ayar+la-t-, ay+az+la-t-, ay+dın⁴⁸+la-t-, ay(r)ı-k⁴⁹+la-t-, *aykırı*⁵⁰ *kat-man+la-ş-*, az+al-t-,⁵¹

³² Ab (yansıma) > ab+ar- ‘büyüme’, > ab+ar-t- ‘mübalâğa etmek’, DS *abartıyı* basmak (Çağbayır 2007: 70), (Gülensoy 2007: 44), ünlü+r: *yağı+r-t-ı* (Gabain 1998: 50).

³³ Ünsüz yer değiştirmesi: aksır- <*ās+kır-, ās ‘onomotophe’ (Gülensoy 2007: 60).

³⁴ -b> -p kalıcı isimler yapan zarf-fiildir (Gabain 1998: 54), ka-p+a-r> kabar at-, kabarcık.

³⁵ *al(t)+ça(k)+l-, +l-: tusu+l- ‘faydalanmak’ gibi (Gabain 1998: 54), +t: tağşu ‘şiiir’, tağşu+r- ‘şiiir söylemek’ tağşut ‘manzume’ (Gabain 1998: 54).

³⁶ ā ‘yansıma’ +(X)η [ET ot ‘ateş’+uη ‘odun’ (Gabain 1998: 47)], aη ‘bağırış’, *aη+kır-> an+gır-> an+Øır- (Gülensoy 2007: 70).

³⁷ Ø <ğ <k; *ārğa- ‘yoklamak, arayıp taramak’ (Gülensoy 2007: 74) <*ār ‘kuytu, gizli yer’ +ka-.

³⁸ *awu-n-* ‘teselli bulmak’ <*ābı- ‘teselli olmak’ (Gülensoy 2007: 90).

³⁹ *ayart-* ‘kandırmak’ <*ay-ar-t-, ay- ‘söylemek’ (Gülensoy 2007: 92), *kit-ür-* ‘uzaklaştırmak’, -Ur- nadiren -är- (Gabain 1998: 60).

⁴⁰ *ad- ‘ayrılmak’ (Eminoğlu 1991:35), ay-ır- <ad-ır-, ET’deki *adırt* ‘ayartma, fark’ fiilden isim yapılmış şeklidir.

⁴¹ *ad-ıl-/ad-ın- ‘kendine gelmek’ (Gülensoy 2007: 94).

⁴² DLT yığ+la- <*tğ ‘üzüntü bildiren ünlem’ <*hıg ‘yansıma’ (Gülensoy 2007: 56).

⁴³ *alka- ~ *alkı- ‘övmek’.

⁴⁴ *āη ‘idrak’+la-, Trkm. āηla-, Özb. āηlä-.

⁴⁵ *ār- ‘arasından geçmek’ a ‘zarf-fiil eki’ <*hāra (Gülensoy 2007: 74).

⁴⁶ aşığ < aşığa < a_oşak+a < alşak <*alçağ (Gülensoy 2007: 84) <*al+t+çağ; ş <tç.

⁴⁷ ET *abı-* ‘teselli etmek’, *abı-n-ç(u)* ‘teselli’ (Gabain 1998: 54), Özb. āvun-, Uyg. āvin-, Azr. ovun- <DLT *awun-* <*ābın- (Gülensoy 2007: 90).

⁴⁸ İsimden isim ve sıfat yapan +dın ekinin örnekleri azdır: *aydın* (<aydıη), *panđın* ‘üzerine oturlan sıra’, *taşdın* ‘dışta olan, dışarda kalan’ (Atalay 1941: 87). +dıη: Acaba ablative ‘ayrılma’ eki kategori değitirerek [EAT *öηdıη* ‘önde’ ‘kalıplaşmış zarf ve edat’ gibi (Gülsevin ve Boz 2010: 59) <ET *öyđün* (Tekin 2003:81)] yapım eki mi olmuştur veya

⁺azar+la-t-, açık iş+le-t-, ateş+le-t-, **[-(I)k+la-t-, -GI+la-t-, ±a/ı+la-t-, +az+la-t-, +dın+la-t-, -k+la-t-, -man+la-ş-, +al-t-]** (31).

Önceki Katmerli Yapı: alçak ka-b+a-r-t-, al-dır-t-, aş-ır-t-, ay-ar-t-, ay-ıl-t-.

Sonraki Katmerli Yapı: avu-t-ul-, ay-ar-t-ıl-.

1.6. -(I)z- <*-GIz-: Eski Türkçe döneminden itibaren sayılı örnekleri olan ve bugün kelimelerle kaynaşmış fiil tabanları oluşturan bu ek artık seçilemez olmuştur. Önce sonu /k/ veya /g/ ünsüzü ile biten fiillerde ünsüz ikizleşmemesi için ekin başındaki ünsüz düşmüş olabilir.⁵² Çağ. T *ak-ız-* ‘aktırmak’ (Hacıeminoğlu 1991: 100); *düt-üz-* ‘tüttürmek, tütsülemek’, **tut-uz-gak* > *tutsak*, *tu-z-ak*, (Hacıeminoğlu 1991: 122); ET *al-t-uz-*⁵³ ‘aldırmak’ (Hacıeminoğlu 1991: 40), ET *ar-t-ız-* ‘aldatmak’ (Hacıeminoğlu 1991: 40), ET **tu-t-uz-* ‘tutturmak’, ET *ud-uz-* ‘sevk etmek <ud- ‘uymak, takip etmek’ (Tekin T. 2003: 96), *utsuk-* ‘yenilmek’ <ut-(u)z-uk- <*ut-* (Gabain 1998: 40); *em-z-ır-*, *dam-z-ır-* ‘damlatmak’, *söz değ-z-ır-* ‘söz dokundurmak’ (Atalay 1941: 317); *değ-z-in-* ‘devretmek, dönmek, dolaşmak’ (Hacıeminoğlu 1991: 122); *köy-zörä* ‘yakmak’ (Bayrak 2008: 13) [**-t-I⁴z-, -z-ır-, -z-ın-, -z-uk-**].

Önceki Katmerli Yapı: al-t-uz-, ar-t-ız-.

Sonraki Katmerli Yapı: em-z-ır-, değ-z-in-, tut-z-uk.

2. Dönüşlülük Ekleri

2.1. -(I)k-: Dönüşlülük ifadesi veren bu ekin bazen kökle kaynaşarak fiil tabanları oluşturduğu görülür. Doğrudan fiil tek heceli fiiller üzerine gelir. Özbek Türkçesinde yardımcı ünlü olarak hep /i/’yi alır; *aş-ik-* ‘acele etmek’ <*aş-* ‘aşmak, artmak’ (Öztürk 1997: 75). Kazak

doğrudan yapım eki midir? (Gülsevin ve Boz 2010: 103). Acaba eskiden d’li olan (Ergin 1997:177) +l ekinin üzerine +lğ gibi sıfat yapan +η eki (+dı+η <+dı+η) gelmiş olabilir mi? Çünkü Kaşkarlı Mahmud sonu nazal sesle biten örneklerle DLT *ایندنگ ayd(i)ng* “ay aydınlığı” (Atalay 1998: 116-117) kelimesini de eklemektedir.

⁴⁹ Bk. 31. ve 40. dip not.

⁵⁰ *arkur-u* ‘çapraz’ <*arkur-* ‘çapraz geçmek’ (Gabain 1998: 261).

⁵¹ *āz* < **hār*², Moğolca *aray* ‘pek az, oldukça az; zar zor, epeyce; biraz; güçlükle; ancak’ (Lessing 2003: 77).

⁵² **ak-kız-* ‘akıtmak’, **täg-giz-* ‘değdirmek’,

⁵³ *aldır* < **al-t-ır*² > *alduz-*.

Türkçesinde -(I)t-, -Iı-, -(I)n- çatı ekleriniz üzerine almıştır.⁵⁴ Orta hecede dar ünlünün düşmesiyle (kork-, silk- gibi) yeni fiil kökleri oluşturur. Bazen bir sonraki ekle (yut-kun- <*yut-uk-un-<DLT yut-ık- ‘kuraklıktan zayıflamak’) birleşir. *ac-ık-<*āç-* ‘acıkmak’, *ay-ık-<*ād-* ‘uyanmak’, *ac-ık-ıl-*, [-**(I)k-ıl-**, **-k-un-**].

Sonraki Katmerli Yapı: *ac-ık-ıl-*, *yut-k-un-*.

2.2. -(I⁴)n-:⁵⁵ Dönüşlülük bildiren bir çatı ekidir. Temel anlamı itibariyle Türkiye Türkçesinde 13 tane fiil (*beslen-*, *dinlen*, *gizlen-*, *hazırlan-*, *kazın-*, *korun-*, *otlan-*, *saklan-*, *sıralan-*, *sürün-*, *tellen-*, *yalan-*, *yuvalan-*) dönüşlülük bildirmektedir (Yılmaz 2003: 260). Bağlamdaki anlamı itibariyle fiil çatılarının belirlenmesinde 21 fiil (*alın-*, *aran-*, *beslen-*, *bezen-*, *boyan-*, *bulun-*, *dinlen-*, *döşen-*, *kapan-*, *kazın-*, *korun-*, *sıvan-* (II), *silin-*, *söylen-*, *sürün-*, *taran-*, *taşın-*, *tıkan-*, *yalan-*, *yıkan-*, *yolun-*) tespit edilmektedir (Yılmaz 2003: 261). Yine bağlamdaki anlamı itibariyle fiil çatılarının belirlenmesinde +IA-n-/-AIA-n-/(I)kIA-n- yapısında 37 fiil (*aralan-*, *avlan-*, *bağlan-*, *çivilen-*, *eşelen-*, *gizlen-*, *hazırlan-*, *katlan-*, *keselen-*, *inalan-*, *kurulan-*, *mıhlan-*, *otlan-*, *ovalan-*, *oyalan-*, *oyulgalan-*, *paralan-* (II), *parçalan-*, *saklan-*, *sallan-*, *sıralan-*, *sulan-*, *sürüklen*, *süslen-*, *şartlan-*, *tellen-* (I), *temizlen-*, *terslen-*, *toparlan-*, *toplana-*, *yağlan-*, *yemlen-*, *yollan-*, *yuvarlan-*, *yüklen-*, *ziftlen-*, *zorlan-*) örneklendirilmiştir (Yılmaz 2003: 260). Çatı kaymasıyla oluş ve edilgenlik çatı eklerinin yerine kullanılabilir (Yılmaz 2003: 271).⁵⁶ Mecazlaşarak dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller 3 tane fiil (*alın-*, *sıvan-*, *yolun-*) vardır (Yılmaz 2003: 266). +IA-n-/-AIA-n- şeklinde ise 5 tane fiil (*çivilen-*, *katlan-*, *mıhlan-*, *paralan-*, *arçalan-*) var (Yılmaz 2003: 266). Durum tamlayıcılarıyla dönüşlülükte 2 tane fiilde (*kapan-*, *taşın-*) görülür, +IA-n-/- şeklinde de 2 fiil (*bağlan-*, *yollan-*) görülür (Yılmaz

⁵⁴ ğ/gIt <-Ik/q-It-: *ızğıt-* ‘fırlatarak gitmek’ <*ız-ık-ıt-, *ızqıt-* ‘fırlatmak’, *sergit-* ‘dinlendirmek’ <*ser-ik-it-, *süñgit-* ‘daldırmak’ <*süñ-ik-it-. -(I)k/q-ıı-: *kezi-k-tir-me-* ‘karşılaşmamak’, *jañgırıqtur-* ‘yankılatmak’. -q-in-: Üst üste dönüşlülük eki gelerek bir örnekte ek -qın- şeklinde kalıplaşmış; *jut-qın-şaq* ‘yutak’ (165.10) <*yut-ıq-ın- ‘yutkunmak’ <DLT *yutuq-* ‘kuraklıktan zayıflamak’.

⁵⁵ -(I)n- ekinin “n” zamirinden geldiği söylenir. Zamirin fiil yapma şekli şüphelidir. -(I)l- ekinin ol- fiilinden geldiği söylenir. *Bol-* ve *ol-* tartışmalı bir konudur (König 1983: 121).

⁵⁶ Bir çatı ekinin iki ayrı kullanımına ikili çatı terimi kullanılmıştır (Yılmaz 2003: 156). Aynı fiil köküne hem -(i)n-, hem de -(i)l- eki getirilen 17 örnek şunlardır: *açıl-/açın-*, *çarpıl-/çarpın-*, *çevril-/çevrin-*, *çözül-/çözün-*, *dökül-/dökün-*, *eğil-/eğün-*, *geril-/gerin-*, *kaçıl-/kaçın-*, *kasıl-/kasın-*, *kesil-/kesin-*, *kurıl-/kırın-*, *sarıl-/sarin-*, *sıkıl-/sıkın-*, *takıl-/takın-*, *tukıl-/tukın-*, *tutul-/tutun-*, *vurul-/vurun-* (Yılmaz 2003: 269). ET -(X)n- dönüşlü ve edilgen çatı ekidir: *adrın-* ‘ayrıl-’, *alkın-* ‘bitmek, tüken-, maval-’ (Tekin T. 2003: 94).

2003: 266). +DAn ve +DA çıkma ve bulunma durum tamlayıcıları ile dönüşlülük eğilimi gösteren ikişer tane fiil (*aralan-*, *taşın-*; *bulun-*, *sıralan-*) (Yılmaz 2003: 267). Bazen fonksiyon kaybına uğradığı için sadece fiilden fiil yapım eki olarak vazife görür. Katmerli yapıda dönüşlülük eki (*bar-ın-dır-ıl-* gibi) önce edilgenlik sonra gelir. İşteşlikte de (*tanı-ş-tır-ıl-* gibi) böyledir tersi olası değildir (König 1983: 123-124).⁵⁷

Ab-an-,⁵⁸ *avu-n-*,⁵⁹ *acı-n-*, *açığa al-ın-*, *aç-ın-* ‘gelişmek, yaymak, görünür hâle gelmek, ilgi göstermek’; amacına varmak’, *ara-n-*,⁶⁰ *al-ın-*, *ara-n-*,⁶¹ *arı-n-*, *aş-ın-*, *avu-n-*, *addol-un-*,⁶² *affol-un-*;⁶³ *ad+a-n-*, *an-ım+sa-n-*, *asaleten at+a-n-*, *at+a-n-*; *aç-ın-dır-*, *aç-ın-ıl-*, *açılış+ko-n-uş-*, *al-ı+ko-n-ul-*, *avu-n-ul-* [+**da-n-**, **-ım+sa-n-**, **+a-n-**, **-n-ul-**]; [+**la-n-**: *aç-ık+la-n-*, *aç-ım+la-n-*⁶⁴ ‘açılış işine konu olmak’, *adak+la-n-* ‘küçük çocuğun yürümeye başlama durumu, ayaklanması’, *ad*+⁶⁵*a-k+la-n-* ‘nişanlanmak’, *ad+la-n-*, ⁺*aforoz*+⁶⁶*la-n-*, ⁺*afsun+la-n-*,⁶⁷ ⁺*afyon+la-n-*, *a+ğaç+la-n-*,⁶⁸ *ağa+la-n-*, ⁺*ağda+la-n-*, *ağı+la-n-*,⁶⁹ *ağ-ıl+la-n-*,⁷⁰ *ağ-*

⁵⁷ Çatı eklerinin olası biçimleri yedidir: *daya-n-ış-*, *geç-in-dir-*, *bit-ir-t-tir-*, *giy-in-il-* (dönüştü, edilgen), *ye-n-il-* (edilgen, edilgen), *tanı-ş-tır-ıl-*, *kalkı-n-dır-ıl-*.

⁵⁸ “*aban-*[‘Eğilerek bir şeyin, bir kimsenin üzerine kapanmak’ <ET., OT *aw-* ‘toplaşmak, üşüşmek; etrafını çevirmek (DLT)+ -(a)n-: *aban-* <ET *abın-*. Bugünkü standart TT’ndeki *avun-* fiiliyle aynıdır. A. Tietze’nin Radloff’tan verdiği *abın-* örneği *aban-* fiilinin eski biçimi değildir. Bu fiilin kökeni <**awın-* olup, ‘alışmak, avunmak’ anlamındadır. **aw-* fiili ise ‘toplaşmak, üşüşmek, etrafını çevirmek’ anlamlarını verir (Gülensoy 2007: 44).

⁵⁹ DLT *awı-n* ‘alışmak, avunmak’ <E. Uyg. **abı-*; [*abın-* ‘mutlu olmak’, *abı-* ‘teselli etmek’ (Caferoğlu 1993: 1)].

⁶⁰ DLT *arka-* ‘yoklamak, arayıp taramak (Oğuzca).

⁶¹ Ø <ğ <ç; DLT *arğa-* ‘yoklamak’, Trkm. *āra-* <*ārğa-* (Gülensoy 2007:74).

⁶² ‘*add+ol-un-* ‘öyle kabul edilmek, olunmak, sayılmak.’ عد اولنمق.

⁶³ ‘*afv+ol-un-* ‘bağışlanmak, affa uğramak, affedilmek.’ عفو اولنمق.

⁶⁴ Tefsir etme yerine “yorumlanma ve açıklanma” şeklinde kullanılmaktadır.

**āt* ‘isim, ad’.

⁶⁶ *afaroz* ‘Hristiyan cemaatinden kovulma cezası’ <Yun. ἀφορίζω (*aphorizō*) ‘sınırı kapatmak’ (<http://www.ulrikp.dk/strongsgreek/00873.html>: 23.12.2010).

⁶⁷ Far. *efsūn*’dan *efsunlan-* şekli daha kibardır. Ses uyumu kelimenin son hecesinden sonra devam eder.

⁶⁸ *ağaç* <τ ‘ağaç topluluğu’ +*ğaç* ‘küçültme eki’ (Gülensoy 2007: 51), ET +*gak*: *başgak* bir varyantı gibi; diğer küçültme, sevgi (intensium ~ emative) ekleri ünlüyle beraber +ç ve +k’dır: *ata+ç* ‘babacık’, *ög+ük* ‘annecik, sevgili’.

⁶⁹ [**ā-* ‘acıyla bağırarak’, -*gu*] *āğ* ‘feryat’, **āğu* ‘ağı, zehir’, **ā-ğu* ‘gözyaşı’ (T. Tekin

⁷¹*ır+la-n-*, *ağırşak+la-n-* ‘memede ağırşak biçiminde tümsek oluşması’,⁷² *ağ+la-n-*, *ak+çıl+la-n-*, ⁺*akıl+la-n-*, ⁺*akort+la-n-*, *ak+la-n-*, *al-acak+la-n-dır-*, *al+a⁷³+ca+la-n-*, ⁺*alaka+la-n-dır-*, *al+az+la-n-*, *al+çıl+la-n-*,⁷⁴ “*al+da-n-*, *al+la-n-*”,⁷⁵ *ar+da⁷⁶k+la-n-* ‘çürümek’, *al-gı+la-n-*, *am-aç+⁷⁷la-n-*, ⁺*ambalaj+la-n-*, *ar-⁷⁸a+la-n-*, *ar(i)-Ø⁷⁹+la-n-*, ⁺*arıza+la-n-*, *ark+a⁸⁰+la-n-*, ⁺*ar+la-n-*, *ar+sız+la-n-*, ⁺*asfalt+la-n-*, ⁺*astar+la-n-*, *aşağı⁸¹+la-n-*, *aş ‘kenet’+i+la-n-*, *at+la-n-*, *at+la-n-il-*, *av+la-n-*, *ayak+la-n-*, ⁺*ayar+la-n-*, *ay+az+la-n-*, *ay+az+la-n-dır-*, *ay+az+la-n-dır-il-*, *ay+dın+la-n-*, *ay-ık+la-n-*, ⁺*ayıp+la-n-*, *ay+la-n-*,⁸² *ayr-ı+la-n-*, ⁺*azar+la-n-*, ⁺*aksi+le-n-*, *al-ev+le-n-*, ⁺*arşiv+le-n-*, ⁺*ateş+le-n-* **[-ık+la-n-, -ım+la-n-, +la-n-, +ğaç+la-n-, -ğ+la-n-, -il+la-n-, -ır+la-n-, +çıl+la-**

1975: 249).

⁷⁰ *ak-t-ar-* <*ag-(i)t-ar-* (Gülensoy 2007: 61) ile aynı kökten gelir: *ag-* ‘değişmek, döndermek, çevirmek’> *ag-il*> *ağil* ‘duvarla vey açitle çevrili hayvan barınağı’, ET *kısil* ‘vadi, boğa’ gibi (Gabain 1998: 53).

⁷¹ ET *ağ-* ‘yükselmek’, mec. *ağ-ır* ‘şerefli’.

⁷² **ağ-ır+çak* ‘ağırlık diskleri’> *ağırşak* (Çağbayır 2007: 138).

⁷³ *sav+a* ‘yeni haber gibi’ +a ekini almış (Atalay 1941+19); *al* ‘kırmızı’+a > *ela* ‘sarıya çalan renk, kestane rengi’, *al+a+ca* ‘bir kaç rengin karışımı’, E. Uyg. *ala* ‘cüz zam’, *ala* <**āl+ağ* <* *hāl+ak*, Halaçça *hālā*.

⁷⁴ “Yakıldıktan sonra kireç gibi kullanılan bir çeşit taştır. Kelimenin kökü ‘yal’dır. Nitekim *yalçı* dahi denir.” (Atalay 1941: 72). [Çağ. *yalçu* <ET *alçığ* <**āl+çık*].

⁷⁵ Muhtemelen dil, yazılış ve telaffuzları aynı olan kelimelerin anlamlarının karışmaması ve yeni kelimeler türetmek amacıyla aynı dil ailesinden geldiği düşünülen Moğolcadan ödünç kelime alarak eki nadiren de olsa örneksedi: Mo. *alda* ‘yitirmek, kaybetmek; yanlış yapmak, hata yapmak’, *aldagu* ‘yanlış’ (Lessin 2003:47).

⁷⁶ E. Uyg. *arta-* ‘bozulmak’ (Caferoğlu 1993: 14); Mo. *arga-* ‘1. Hile yapmak; 2. kurumak, bayatlamak’ (Lessing 2003: 83), *ar* ‘çizgi, kesik, kertik, çentik’ (Lessing 2003: 76), *ar* ‘mec. bozuk?’> **ar+ta-*.

⁷⁷ Özellikle dönüşlü gövdelerden yapılmış örneklerde [-n-ç(I)] -ç <-çU eki görülüyor (Öner 1998: 85): ET *um-*, *um-in-*, *umunç*; *omoç*. Farsçaya *āmāç* <*omoç* (Parlatır 2009: 83) olarak geçen bu kelime cumhuriyet döneminde *say-aç*, *sür-eç* gibi bir -Aç eki işletiliyor.

⁷⁸ *ār-* ‘arasından geçmek’ (T. Tekin 1975: 250).

⁷⁹ ET *arı-* ‘temizlenmek’> *arı-ğ* ‘temiz <*ārı-ğ*> Koyb. *ārıh* (Gülensoy 2007:76).

⁸⁰ **ar+k* (?) +a ‘yön eki; mec. yardım’, Trkm. *ār+t* ‘dağ geçidi’; *arka+ç* ‘ağıl; dağlarda kuytu yer’ (Gülensoy 2007:78), [metatez: DS *argaç* ‘düz dağ sırtları’<*arkaç*> *erhaç*, *Erhaç Havaalamı*].

⁸¹ *aşağı* <*aşşağa* <**a*(I)+*çak*+*a* (Gülensoy 2007:84).

⁸² **āy* ‘nida’ +*la-n-* ‘dolanmak’; Kzk. *ay+da-* ‘hayvan sürmek, Hlk. *haylamak*’.

n-,+a+ca+la-n-, +la-n-dır-, -gı+la-n-, -aç+la-n-, +da-k+la-n-, -Ø+la-n-, +a/(+ı)+la-n-, +ı+la-n-,+ı+la-n-, +az+la-n-,+dın+la-n-,+la-n-ıl-, -acak+la-n-dır-] (59).

Sonraki Katmerli Yapı: *açılış+ko-n-uş-, al-ı+ko-n-ul-; aç-ın-ıl-, al-acak+la-n-dır-, at+la-n-ıl-, avu-n-ul-, ay+az+la-n-dır-, ay+az+la-n-dır-ıl-.*

2.3. -(I)ş-: İşteşlik ekine bakınız.⁸³

2.4. -(I)l-: Edilgenlik ekine bakınız.

3. Edilgenlik Ekleri⁸⁴

Ünlü ünsüz yapısındaki tek heceli (*aç-ıl-*) fiil köklerinde görülür. Çatı ekleri üzerine gelmekle birlikte $-(I^4)t-I^4-$ şekli başta olmak üzere ettirgenlik ekiyle genişletilmiş (*avu-t-ul-, az-it-ıl-*) fiil gövdeleri üzerine daha çok gelmektedir. Bir birleşik örnekte (*açık eksi-l-t-*) kendi üzerine fiille kaynaştıktan sonra çatı eki almıştır. İsimden fiil yapma ekiyle (*alçal- <al+ça(k)+l-* gibi) sesteştir. Fiil köküyle kaynaşarak (*ayıl- <ād-ıl-*) fiil gövdeleri meydana getirebilir. Çok katmerli yapının en fazla görülen çatı ekidir. Fiil kökü tek başına kullanılmayan -n- ekiyle genişletilmiş (*avun-ul- <abı-*) fiil tabanlarına da gelir.

3.1. -(I)l-:⁸⁵ Açıl-, asıl-, atıl- fiilleri anca bağlamdaki anlamları itibarıyla fiil çatılarının belirlenmesi mümkün olur. Böyle 42 (*açıl, asıl-*,

⁸³ Edilgenlik ve dönüşlülük ekleri: -(I)l-, -(I)n-, -(I)ş- (Özçelik-Erten 2000: 104). “(Etkenlik) düzeyi düşen eyleyici, cümlede fiilin aldığı edilgenlik ekiyle izlenebilir” (Baasanjav 2006: 179).

⁸⁴ Cümleden çıkarılan özne yükleme bağlanan ayrı bir ekle izlenir (Demircan 2003: 10). Edilgen çatı özneleri üzerine bir araştırma yapılmıştır (Ülken 1981: 55-69). Bu makalede çatı ekleri öznelerine ve nesnelere göre incelenmediği için sonraki araştırmalara kaynak olsun diye sadece referansıyla yetinildi.

⁸⁵ “Tüm diğer fiilden fiil türetme eklerinde olduğu gibi fiilden olumsuz fiil gövdeleri türeten -mA- ekinden sonra getirilmez. Genişletilmiş fiil gövdelerinde daha ziyade -DİR-/DÜR-, -r- ve -t- ettirgenlik şekillerinden sonra getirilen bu ek, geçişli, bir diğer deyişle ettirgen fiil kök ya da gövdelerini edilgen şekle dönüştürür. Bu durumda fiil, etken yapıdaki özne ve nesneyi almaz. Fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmez. Ek, Türkiye Türkçesinde sonu ünlü ve /l/ ünsüzü ile biten fiillere getirilmez. Böyle durumlarda, doğacak ses uyumsuzluğunu da önlemek üzere *ye-n-, de-n-, söyle-n-, bil-i-n-, al-ı-n-, kıl-ı-n-, sal-ı-n-* örneklerinde görüldüğü gibi edilgenlik eki olarak -n- getirilir.” Sonu l ünsüzü ve ünlü ile biten (*koca-l-, ufa-l-, aç-ıl-, kapa-l-ı* hariç) fiiller üzerine -l- edilgenlik eki gelemmez, -n- eki (*al-m-*) gelir (Tanç 2007: 185). Kendisinden sonra -DİR- ve -t-, -r- ettirgenlik eklerini almaz (Tanç 2007: 189). -I sıfat fiil eki genellikle edilgenlik ekiyle kalıplaşır: *as-ıl-ı* (Karadoğan 2008: 60). Meçhul ekinin dönüşlülük ekiyle anlam karışmasını engellemek için katmerleşme yoluna gidilir: *ara-n-ıl-* gibi. -ıl> -ın- dönüşmesinde dissimilation düşünülmektedir. Çağatay Türkçesi *kıl-ıl-, DLT işle-l-; -lin-* katmerli yapısı: *yuv-lun-* ‘yuvarlan-’ gibi, ay özellik Yakut

atıl-, boğul-, bozul-, burul-, büzül-, çarpıl-, çekil-, çevril-, dikil-, dizil-, dökül-, eğil-, ezil-, geril-, gömül-, kaçıl-, kasıl-, katıl- (I), kesil-, kırıl-, kıvrıl-, koyul-, kurul-, saçıl-, sarıl-, seril-, sıkıl-, sıyırıl-, sokul-, takıl-, tartıl-, tıkil-, tutul-, üzül-, vurul-, yayıl-, yığıl-, yıkıl-, yoğrul-) fiil vardır (Yılmaz 2003: 261). Mecazlaşarak dönüşlülük eğilimi gösteren 13 tane (*boğul-, bozul-, burul-, büzül-, çarpıl-, eğil-, geril-, kasıl-, kurul-, sarıl-, vurul-, yayıl-, yıkıl-*) fiil vardır (Yılmaz 2003: 265). Durum tamlayıcılarıyla dönüşlülük 18 tane fiilde (*açıl-, asıl- atıl-, dikil-, dizil-, dökül-, katıl-, kırıl-, kıvrıl-, koyul-, sarıl-, seril-, sokul-, takıl-, tutul-, üzül-, yığıl-, yumul-*) görülebilir (Yılmaz 2003: 266). +DAn çıkma durum tamlayıcısı ile dönüşlülük eğilimi gösteren 3 tane fiil (*çekil-, sıkıl-, sıyırıl-*) vardır (Yılmaz 2003: 267).

(40 örnek): *aç-ıl-, an-ıl-, as-ıl-, aş-ıl-, at-ıl-, ay-ıl-; add+ed-ıl-, aff+ed-ıl-, akd+ed-ıl-, ay-ır-t+ed-ıl-* (10). **-(I⁴)t-I⁴l-**: *a+bar⁸⁶t-ıl-, ak-it-ıl-, ağ+ar-t-ıl-, al+da-t-ıl-, avu-t-ıl-, ay+dın+la-t-ıl-, an+la-t-ıl-, at+la-t-ıl-, az+al-t-ıl-, az-it-ıl-* (10). **-n-I⁴l-**: *acı-n-ıl-, al-ı+ko-n-ıl-, ara-n-ıl-, avu-n-ıl-, at+la-n-ıl-* (5). **-n-dır-ıl-**: *ad+la-n-dır-ıl-, a+ğaç+la-n-dır-ıl-, ay+az+la-n-dır-ıl-* (3). **-ş-tır-ıl-**: *ara-ş-tır-ıl-, an-it+la-ş-tır-ıl-* (2). **-(I)r-ıl-**: *art-ır-ıl-, aş-ır-ıl-, ay-r-ıl* (2). **-(I)ş-ıl-**: *al-ış-ıl-, an+la-ş-ıl-* (2). **-l-t-**: *açık eksi-l-t-* (1). **-ık-ıl-**: *ac-ık-ıl-* (1). **-dır-ıl-**: *az-dır-ıl-* (1). **-tar-ıl-**: *ak-tar-ıl-* (1). **-r-t-ıl-**: *aba-r-t-ıl-* (1). **-ar-t-ıl-**: *ay-ar-t-ıl-* (1). **[-l-t-, -ık-ıl-, -n-ıl-, -(I)t-ıl-, +la-n-dır-ıl-, (+ğaç)+la-n-dır-ıl-, +ar-t-ıl-, -tar-ıl-, -(I)t-ıl-, -n-ıl-, -(I)ş-ıl-, ara-n-ıl-, -ş-tır-ıl-, -ır-ıl-, -ar-t-ıl-, +az+la-n-dır-ıl-, +al-t-ıl-, -dır-ıl-, -it+la-ş-tır-ıl-]**.

Önceki Katmerli Yapı: *ak-it-ıl-, ac-ık-ıl-, acı-n-ıl-, ad+la-n-dır-ıl-, a+ğaç+la-n-dır-ıl-, ağ+ar-t-ıl-, ak-tar-ıl-, al+da-t-ıl-, al-ı+ko-n-ıl-, al-ış-ıl-, an+la-ş-ıl-, an+la-t-ıl-, ara-n-ıl-,⁸⁷ ara-ş-tır-ıl-, art-ır-ıl-, aş-ır-ıl-, at+la-n-ıl-, at+la-t-ıl-, avu-n-ıl-, ay+az+la-n-dır-ıl-, az+al-t-ıl-, az-it-ıl-, ay-ır-ıl-, ay-ır-d-ıl-, abar-t-ıl-, an-it+la-ş-tır-ıl-*.

Sonraki Katmerli Yapı: *açık eksi-l-t-*.

Türkçesinde de var (Deny 1941: 354).

⁸⁶ DLT *abı-* ‘saklamak’ anlamı uymuyor. *Aba* ‘abo, yansıma’ biraz zorlama oluyor. Belki *al-ıp bar-t-> apart-> abart-* şekline gelir. Derleme sözlüğünde aşırılmak, üstün gelmek, değitirmek anlamları da vardır: “*Ben buğdayı arpa ile abarttım.*” (DS 1993: 12).

⁸⁷ Çifte pasiflik: Dilin iç mekanıği -(I)n- eki alan ve dönüşlülük anlamı sezilen bazı fiilleri (aran-/aran-ıl-, katlan-/katlan-ıl-, söylen-/söylen-ıl-, gizlen-/gizlen-ıl-saklan-/saklan-ıl-, toplan-/toplan-ıl-, yüklen-/yüklen-ıl-), ikinci defa -(I)l- eki getirmek suretiyle öznesizleştirir (meçhulleştirir) (Yılmaz 2003:270).

Çok Katmerli Yapı: *ad+la-n-dır-ıl-, a+ğaç+la-n-dır-ıl-, ara-ş-tır-ıl-, ay+az+la-n-dır-ıl-, ay-ır-d-ıl-, an-ıt+la-ş-tır-ıl-*.

3.2. -(İ⁴)n-: Dönüşlülük ekine bakınız.

4. İşteşlik Eki

Dönüşlülük (*acar+la-ş-* ‘kuvvetlenmek’, *az-ış-* ‘sinirlenmek’) ifadesi de vardır. İsimden fiil yapan +IA- ekiyle - +IAş- şeklinde (*acı+la-ş-*) kalıplaşmıştır. Bazen fonksiyonunu kaybederek üzerine mastar eki alarak (*aç-ık dur-uş-ma, an+la-m değ-iş-me+si*) kelime türetir. Nadiren ettirgenlik (*an-ış-* ‘anlatmak’) fonksiyonu da vardır. Kırgız Türkçesinde ara ek özelliği de vardır (Baştaş 2006:1-6). Yükleme katılan ekler içerisinde gizil “dışlanan öge, içsel, örtük edilgen” (edilgen) ekler [- (I)/n/ş] içerisinde işteşlik eki de gösterilmektedir (Demircan 2003: 11, 15, 29, 101).

4.1. -ış-: *ak-ış-, al-ış-, ap⁸⁸ış-, at-ış-, az-ış-* (5). **+IA-ş-:** (37)⁺ *abanoz+la-ş-, +abide+le-ş-, acar⁸⁹+la-ş-* ‘kuvvetlenmek’, *acayip+le-ş-, acem+le-ş-, adi+le-ş-, ahit+le-ş-, ağda+la-ş-, aksi+le-ş-, aktif+le-ş-, akort+suz+la-ş-, aktüel+le-ş-, alafranga+la-ş-tır-, alaturka+la-ş-tır-, aleni+le-ş-, alman+la-ş-tır-, anarşist+le-ş-, anormal+le-ş-, apse+le-ş-, +arabesk+le-ş-, asabi+le-ş-, asi+le-ş-, askeri+le-ş-, avare+le-ş-* (23); *acı+la-ş-, aç-ık+la-ş-, ay-r-ı+la-ş-* (3); *ana sö-z+le-ş-me, an+la-m iyi+le-ş-me+si, an+la-m kötü+le-ş-me+si* (3); *aç-ık+la-ş-tır-, ad+la-ş-tır-, afal+la-ş-tır-, ağ-ır+la-ş-tır-, ak+la-ş-tır-, al+çak+la-ş-tır-, al+ı-k+la-ş-tır-, ana+la-ş-tır-* (8). **-ş(-tır-)-mA+(sI):** *aç-ık dur-uş-ma, aç-ıl-ış ko-n-uş-ma+sı, aç-ış ko-n-uş-ma+sı, aç-ık dü⁹⁰-ş-me, +alan⁹¹ ara-ş-tır-ma+sı, an+la-m değ-iş-me+si* (6). **-ş-tır-:** *ara-ş-tır-, al-ış-tır-, an-ış-tır-* (3). **-tır-ış-:** *an-dır-ış-* (1). **-r-ıl-ış-:** *ay-r-ıl-ış-* (1) [-*ış+la-ş-, +suz+la-ş-, +la-ş-tır-, i+le-ş-, -ık+la-ş-, -r-ı+la-ş-, -z+le-ş-me, +le-ş-me+si, -ık+la-ş-tır-, +la-ş-tır-, -uş-ma, -n-uş-ma+sı, -ş-me, -ş-tır-ma+sı, -iş-me+si, -ış-tır-, -dır-ış-, -r-ıl-ış-*].

Önceki Katmerli Yapı: *aç-ıl-ış ko-n-uş-ma+sı, aç-ış ko-n-uş-ma+sı, an-dır-ış-*.

Sonraki Katmerli Yapı: *alafranga+la-ş-tır-, alaturka+la-ş-tır-, aç-ık+la-ş-tır-, ad+la-ş-tır-, afal+la-ş-tır-, ağ-ır+la-ş-tır-, ak+la-ş-tır-,*

⁸⁸ *ap- ‘(bacakları açık tutarak) şaşırarak, durmak’ (Gülensoy 2007: 72).

⁸⁹ ر أعجا ‘a‘cār ‘becerikli, yiğit, cüsseli’.

⁹⁰ *tü- ‘bırakılan bir cismin toprağa değmesi ve bağlanması’ (Hacıeminoğlu 1991: 28).

⁹¹ ET *al* ‘yan, alt taraf’, *al+an* <**alang* ‘düz, açık yer’ ~ Sümer aşag (Gülensoy 2007: 63); +ⁿ ‘arkaik, ekseriya yer bildirir (Gabain 1998: 128).

al+çak+la-ş-tır-, al+ı-k+la-ş-tır-, ana+la-ş-tır-; alan ara-ş-tır-ma+sı; ara-ş-tır-, al-ış-tır-, an-ış-tır-.

TDK Sözlüğünün A Maddesinde Geçen Fiiller Listesinin Çatı Eklerine Göre Listesi

Alınma Kelimeler: (64 fiil).

Çift yıldız (**) işaretiyle noktalı olarak yeri boş bırakılan fiilin sadece *katmerli yapısı* vardır. +la-n-, +la-ş- şekillerinin çoğunda kalıplaşma vardır. *Aksile-* gibi çoğunun +la- şekli yoktur.

-l- (3 örn.)	-n- (22 örn.)	-ş- (37 örn.)	-t- (4 örn.)	-Dİr-(26 örn.)
		abanozla-ş-		
		abidele-ş-		
		acarla-ş-		
		acayıple-ş-		
		acayıple-ş-		
		abanozla-ş-		
		abidele-ş-		
		acarla-ş-		
		acayıple-ş-		acayıple-ş-tır-
				acelele-ş-tır-
		acemle-ş-		acemle-ş-tır-
add+ed-il				
	add+ol-un-			
		adile-ş		
		adile-ş-tır-		adile-ş-tır-
aff+ed-il-	aff+ol-un-			
	aforozla-n-			
	afsunla-n-			
	afyonla-n-			
	ağdala-n-			
		ağdala-ş-		
		ağdala-ş-		ağdala-ş-tır-
		ahenkle-ş-		ahenkle-ş-tır-
		ahitle-ş		
		ahmakla-ş-		ahmakla-ş-tır-
akd+ed-il-				
	akılla-n-dır			akılla-n-dır-
		akılsalla-ş-		akılsalla-ş-tır-

	akortla-n-			akortla-t-
		akortsuzla-ş-		akortsuzla-ş-tır-
				akset-tir-
	aksile-n-	aksile-ş-		
			akşamla-t-	
		aktifle-ş-		aktifle-ş-tir-
		aktüelle-ş-		aktüelle-ş-tir-
		alafrangala-ş-		alafrangala-ş-tır-
	alakala-n-			alakala-n-dır-
		**.....		<i>alan ara-ş-tır</i>
		alaturkala-ş-		alaturkala-ş-tır
		alenile-ş-		
	amaçla-n- ⁹²			
	ambalajla-n-	almanla-ş-		almanla-ş-tır-
		anarşistle-ş-		
		anormalle-ş-		anormalle-ş-tir
		apsele-ş-		
		aptalla-ş-		aptalla-ş-tır-
	arla-n-			
		arabeskle-ş-		
		arapçala-ş-		arapçala-ş-tır-
		arapla-ş-tır-		arapla-ş-tır-
	arızala-n			
		arnavutla-ş-		arnavutla-ş-tır-
	arşivle-n-			
		asabile-ş-		
	asaleten ata-n-			
	asfaltla-n-			
		asile-ş-		
		askerile-ş-		askerile-ş-tir-
	astarla-n-		astarla-t-	
	ateşle-n-			
		avarele-ş-		avarele-ş-tir-
	ayarla-n-		ayarla-t-	

⁹² *amaç* <Far. *āmaç* <T. *omac* “1. Nişan alınan yer. 2. Hedef, amaç, gaye. 3. Saban, demiri (Parlatır 2009: 83) < ET *um-, um-in-, umınç.*

	ayıpla-n-			
	azarla-n-		azarla-t-	

Türkçe Kelimeler: (99 fiil).

Bazı fiillerde *abar-t-* şeklinde fiil genişletilirken *abar-* kökü kullanılmamaktadır. Bunlar italik yazıldı. Bazı *ac-ık-tır-* gibi fiillerde ise önceki ek görevini yitirdiğinden sadece fiilin kökünü gövde hâline getirerek *acı-k-* şeklinde genişletmiştir ama *ac-* şeklinde kök kullanılmamaktadır. Bu dönüşlülük *-ık-* eki artık fiilin tabanını oluşturmaktadır.

-l- (29+6)	-n-, -(k)- (54)	-ş- (31)	-t-, -(r/z)- (48+3)	-DI(/A)r- (43+6)
<i>abar-t-ıl-</i>			<i>abar-t-</i>	
	<i>ab-an-</i>			<i>ab-an-dır</i>
	<i>acıla-n-</i>	<i>acıla-ş-tır-</i>		<i>acıla-ş-tır-</i>
<i>ac-ık-ıl-</i>	<i>ac-ık-</i>			<i>ac-ık-tır-</i>
<i>acı-n-ıl-</i>	<i>acı-n-</i>		<i>acı-t-</i>	<i>acı-n-dır-</i>
	<i>açığa al-in-</i>			
		<i>açık dur-uş-</i>		
<i>açık eksi-l-</i>			<i>açık eksi-l-t-</i>	
			<i>açık işle-t-</i>	
	<i>açıkla-n-</i>	<i>açıkla-ş-</i>		<i>açıkla-ş-tır-</i>
<i>aç-ıl-</i>				<i>aç-tır-</i>
		<i>açılış ko-n-uş-</i>		
	<i>açım-la-n-</i>			
<i>aç-in-ıl-</i>	<i>aç-in-</i>			<i>aç-in-dır-</i>
		<i>açış ko-n-uş-</i>		
	<i>açkıla-n-</i>		<i>açkıla-t-</i>	
	<i>adakla-n-</i>			
	<i>ada-n-</i>		<i>ada-t-</i>	
<i>adla-n-dır-ıl-</i>	<i>adla-n-</i>	<i>adla-ş-</i>		<i>adla-ş-dır-, adla-n-tır-</i>
	<i>ağıla-n-</i>			<i>ağıla-n-dır-</i>
		<i>afalla-ş-</i>	<i>falla-t-</i>	<i>afalla-ş-tır-</i>
<i>ağaçla-n-</i>	<i>ağaçla-n-</i>			<i>ağaçla-n-dır-</i>

dır-ıl-				
ağar-t-ıl-			ağar-t-	
	ağla-n-		ağla-t-	
				ağ-dır-
	ağala-n-			
	ağula-n-> ağıla-n-	ağıla-ş-		ağıla-n-dır-
	ağırla-n-	ağırla-ş-	ağırla-t-	ağırla-ş-tır-
			ağrı-t-	
	ağırşakla-n-			
	akçilla-n-			
	akla-n-	akla-ş-		akla-ş-tır-
			akaçla-t-	
ak-ıt-ıl-, ak- tar-ıl-		ak-ış-	ak-ıt-, ak- ız-	ak-ıt-tır-, ak- tar-
		akışkanla-ş-		akışkanla-ş- tır-
			aksa-t-	
			aksır-t-	
	alacala-n-			alacala-n-dır-
	alazla-n-			
			<i>alçal-t-</i>	
		alçakla-ş-		alçakla-ş-tır-
	alçıla-n-			
alda-t-ıl-	alda-n-		alda-t-	
		alıklı-ş-tır-		alıklı-ş-tır-
	alacakla-n-			alacakla-n-dır-
			<i>alçak kaba-r-t-</i>	
			alçıla-t-	
al-ış-ıl-	al-ın-	al-ış-	al-dır-t-	al-dır-, al-ış- tır-
	alevle-n-			alevle-n-dir-
	algıla-n-		algıla-t-	
aliko-n-ul-	aliko-n-			
		alıklı-ş-		alıklı-ş-tır-
	alkışla-n-		alkışla-t-	
			ambarda kuru-t-	
			anır-t-	

TÜBAR-XXXIV / 2013-Güz / Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Ekleri

		anlam değ-iş-		
		anlam iyile-ş		
		anlam kötüle-ş-		
	**			<i>anlamla-n-dir-</i>
		<i>anlamsızla-ş-</i>		<i>anlamsızla-ş- tır-</i>
anla-ş-ıl-, anla-t-ıl-		anla-ş-	anla-t-	anla-t-tır-, anla-ş-tır-
		<i>ana sözle-ş-me</i> ⁹³		
an-ıl-		an-dir-iş-		an-dır-
	anımsa-n-		anımsa-t-	
		**		<i>an-ış-tır-</i>
anıtla-ş-tır- ıl-		anıtla-ş-		anıtla-ş-tır-
			apar-t-	
		ap-iş-		ap-iş-tır-
	ardakla-n-			
	arsızla-n-			
	arala-n-		arala-t-	
ara-n-ıl-, ara-ş-tır-ıl-	ara-n-	**	ara-t-	ara-ş-tır-
	arıla-n-	arıla-ş-		arıla-ş-tır-
			arıkla-t-	
	<i>arı-n-</i>		<i>arı-t-</i>	
art-ır-ıl-	arkala-n-		art-ır-, (art- ız-)	art-tır-
as-ıl-				as-tır-
	aşıla-n-		aşıla-t-	
	aşağıla-n-			aşağıla-t-
aş-ıl-, aş-ır- ıl-,	aş-ın-		aş-ır-, aş- ır-t-	aş-tır-
	ata-n-			
atla-n-ıl-, atla-t-ıl-	atla-n-		atla-t-	
	ateşle-n-		ateşle-t-	ateşle-n-dir-

⁹³ Fiil şekli yok. İsim olarak kullanılıyor.

at-ıl-		at-ış-		at-ış-tır-, at-tır-
	avla-n-		avla-t-	
avu-n-ul-, avu-t-ul	avu-n-		avu-t-	avu-n-dur-
	ayıkla-n-		ayıkla-t-	
ayazla-n- dır-ıl-	ayazla-n-		ayazla-t-	ayazla-n-dır-
aydınl-t-ıl-	aydınl-n-		aydınl-t-	
	ayla-n-			
	ayakla-n-			ayakla-n-dır-
ay-ıl-, ay-ar-t-ıl-	ay-ık-		ay-ıl-t, ay- ar-t-	
	ayıkla-n-			
ay(ı)r-ıl-		ayr-ıl-ış-	ayr-ıt-	
ayırted-ıl-				
		aykırı katmanla-ş-		
	ayrıla-n-	ayrıla-ş-		
azal-t-ıl			azal-t-	
az-dır-ıl-, az-ıt-ıl-		az-ış-	az-ıt-	az-dır-, az-ış-tır-

Sonuç

-DAR-, -(I⁴)r-, -(I)z-, -(I)k- işlek olmayan çatı ekleridir.

Anlam bakımından uygun olmayan ve tenafür (kakafoni) oluşturan fiillerde bazı çatı ekleri kullanılmamaktadır. Fiillerin şekilden ziyade görevlerine dikkat edilerek çatılarına göre sınıflandırılıp edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen diye sınıflandırılması gerekir.

Sözlüğün *a* maddesinde incelenen fiillerden Türkçe *abar-*, *alda-*, *anlam değ-*, *arı-* fiillerinin kök veya gövdeleri fiil olarak kullanılmamaktadır, çatı ekleriyle genişletilmiş fiil tabanları kullanılmaktadır. +IA- ekiyle yapılan Türkçe isimden türetilmiş 22 fiilin de gövdesi kullanılmamakta, çatı ekleriyle genişletilmiş fiil tabanları kullanılmaktadır: *acıla-*, *adla-*, *ağıla-*, *ağala-*, *ağılla-*, *ağırşakla-*, *akçilla-*, *akışkanla-*, *alçakla-*, *alıkla-*, *alçak kaba-*, *alevle-*, *alıkla-*, *anlam iyile-*, *anlam kötüle-*, *anlamsızla-*, *ana sözle-*, *anıtla-*, *arsızla-*, *ayazla-*, *aydınl-*, *aykırı katmanla-*, *ayrıla-*.

İşlek çatı eklerinin durumu şöyledir: Yaklaşık (dikkatlerden kaçan birkaç fiil olabilir) 99 fiilden 72 -n-,71 -Dİr-, 69 -ş-, -t- (/r/z) 57, 39 -l- şekilleri var. 125 Türkçe fiil, yarısına denk gelecek şekilde 64 alınma kelimenin fiilleştirildiği görülmektedir. Kalıplaşmalarıyla beraber aşağıdaki tabloda durum toplu olarak görülmektedir:

-l- (örnek 29+6)	-n-, -(k)- (54 örnek)	-ş- (31 örnek)	-t-, -(r/z)- (48+3 örnek)	-Dİ(/A)r- (43+6 örnek)
				-ndİr- 4
				-ş-tİr- 6
	+lAn- 52	+lAş- 57	+lAt-24	+lAştİr- 37

-(I)k- (2 örnek) *ac-ık-* ve *ay-ık-*, -(I)z- (2 örnek) *ak-ız-* ve *art-ız-*, -(I/A)r- (4 örnek) *alçak kaba-r-t-*, *art-ır*, *aş-ır-*, *ay-ar-t-* fiilleri dikkat çekmektedir. Ayrıca anlamlandır- fiilinin *anlamlan-*, anıştır- fiilinin *anış-*, araştı- fiilinin *araş-* şekilleri yok. Ayrıca genişletilmiş şekilleri kullanıldığı hâlde kendileri kullanılmayan fiiller şunlardır: *abar-*, *ab-*, *acıla-*, *ac-*, *açık eksi-*, *açılış ko-*, *açış ko-*, *adla-*, *ağaçla-*, *alçak kaba-*, *anlamla-*, *anlamsızla-*, *ana sözle-* (13 örnek).

Alınma kelimelerde azdan çoğa doğru -ş- 37, -Dİr- 26, -n- 24, -t- 4, -l- çatı ekinde ise 3 örnek görülmektedir. Bunların kullanım sıklığının sebebi fonetik ve semantiktir (Sarıkaya 2008: 40). -Dİr- ekinin yanında -t- ettirgenlik ekine ihtiyaç azalmıştır. -n- şekli ise bazen dönüşlülük bazen de edilgenlik görevini üstlendiğinden -l- şekline de ihtiyaç azalmıştır. Belki Türkler hükmetmeyi seven bir millet olduğundan ettirgenliği edilgenlikten daha çok kullanmıştır.

Alınma kelimeleri fiilleştirme sırasında çoktan aza doğru +lAş-, +lAn-, +lAt- ek kalıplaşması görülmektedir. Ayrıca birleşik birkaç alınma örnekte +ed-il- ve +ol-un- şekli tercih edilmiştir. Türkçe örnekte ise *alikonul-* örneğinde *ko-* yardımcı fiili kullanılmıştır. Katmerli yapılarda +lA-ş-tır- şekli en işlek olanıdır. Önceki katmerli yapılardan daha çok ettirgenlik ekleri üzerine -l- edilgenlik eki gelmektedir ve +lA-n-dır- şekli dikkat çekmektedir. Semantik sebepten dolayı bir örnekte ettirgenlik şeklinde dönüşlülük eki (*anlamlandır-*) alınmış olsa bile *anlamlan-* şekli yoktur. Yine bir örnekte ettirgenlik şeklinde işteşlik eki (*analıştır-*) alınmış olsa bile *analaş-* şekli yoktur. İki örnekte ise ettirgenlik eki almış olsa bile işteşlik şekli (*anış-*, *araş-*) yoktur.

Fiil kökleri üzerine çatı eki alan fiiller çok azdır: *aktar-*; *at-tır-*, *art-tır-*, *aç-tır-*, *aş-tır-*, *as-tır-*; *çık-ar-*; *art-ır-*, *aş-ır-*, *ay-ır-*; *ara-t-*, *arı-t-*, *az-ıt-*, *avu-t-*; *ac-ık-*, *ay-ık-*, *ab-an-*, *avu-n-*, *acı-n-*, *aç-in-*, *ara-n-*, *al-in-*, *arı-n-*, *aş-in-*; *aç-il-*, *an-il-*, *as-il-*, *aş-il-*, *at-il-*, *ay-il-*; *ak-ış-*, *al-ış-*, *ap-ış-*, *at-ış-*, *az-ış-*.

Madde başı olmayan avazı çık- gibi kelimeler hariç çatı eki almış birleşik fiil örnekleri ise sınırlıdır: *açığa al-in-*, *açık dur-uş-*, *açık dü-ş-*, *açık eksi-l-*, *açılış ko-n-uş-*, *açış ko-n-uş-*, *alan ara-ş-tır-*, *alçak kaba-r-t-*, *ambarda kuru-t-*, *ana sözle-ş-*, *anlam değ-iş-*, *anlam kötüle-ş-*, *anlam iyile-ş-*, *asaleten ata-n-*, *ayırt edil-*, *aykırı katmanla-ş-*.

Sadece *al-* fiilinde işlek olan çatı eklerinin hepsinin kullanıldığı görülmektedir:

al-ış-ıl-	al-in-	al-ış-	al-dır-t-	al-dır-, al-ış-tır-
-----------	--------	--------	-----------	---------------------

Bir fiilde (*ara-ş-* hariç) ise katmerli yapısıyla beraber bütün çatı eklerinin kullanıldığı görülür:

ara-n-ıl-, ara-ş-tır-ıl-	ara-n-	**.....	ara-t-	ara-ş-tır-
-----------------------------	--------	---------	--------	------------

Az- ve *anla-* fiillerinde ise dönüşlülük eki kullanılmamaktadır.

Alınma kelimelerde *et-* fiili hariç tutulursa edilgenlik hiç görülmemektedir. Türkçe kelimelerde fiil kökleri üzerine *-t-* ve *-n-* ekleriyle genişletilmiş fiiller üzerine daha çok geldiği görülmektedir. Azdan çoğa doğru edilgenliğin görüldüğü şekiller şöyledir: *-t-ıl-* 10, *-(I)l-* 8, *-n-ıl-* 5, *-n-dır-ıl-* 3, *-ş-tır-ıl-* 2, *-ış-ıl-* 2, *-ır-ıl-* 2, *-ık-ıl-* 1, *-tar-ıl-* 1, *-n-ıl-* 1, *-ar-t-ıl-* 1, *-dır-ıl-* 1 örnek. *+IA-* ekiyle yapılan fiiller üzerine sadece edilgenlik eki gelmemektedir.

Kıscası fiillerin çatı eklerinin kullanımı bakımından sözlüğün hepsini taramak suretiyle bütün yönleriyle (fonetik, morfolojik “kendinden önceki ekler ve kendinden sonraki ekler”, semantik, eş zamanlı, art zamanlı ve Altayistik açıdan, Batıdan (Hint-Avrupa) ve Doğudan (Hami-Sami) olmak üzere iki dille karşılaştırılması suretiyle incelenmesi gerekir. Türkiye Türkçesinde kullanılan bir çatı eki başka bir Türk lehçesinde kullanılmayabilir veya tersi olabilir. Belki bu konular bir tez konusu olabilir. Türkçenin ayrıca bir fiil sözlüğüne ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Halûk (1993), “+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 92-105.
- AKINCI, Nesrin (2007), *Türkçe Sözlükteki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- ATALAY, Besim (1941), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Matbaa-i Ebüziyya, İstanbul.
- BAASANJAV, Terbish (2006), *Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,
- BAŞDAŞ, Cahit (2006), “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara , 1-6 s.
- BAYRAK, Müzekkâ (2008), “Masallar” Adlı Metin Esasında Başkurt Türkçesinde Fiil, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- BAYTURSINOV, A. (1992), “Til Tağılımı”, *Ana Tili*, Almatı, s. 275 s.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali (2007), “Divanu Lügati’t-Türk’te +LA-”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, C. 2. s. 109-120.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük 1*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- DELİCE, H. İbrahim (2002), “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, s. 185-212.
- DELİCE, H. İbrahim (2009), “[-t- + -tR-] Yapısındaki Fiillerde -t- İle -tR- Eklerinin Bulunuşu ve -t- Nin İlave Ses Olarak Kullanımı”. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, C. 4. s. 159-165.
- DEMİRCAN, Ömer (2003), *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayınları, İstanbul.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.
- Derleme Sözlüğü I A* (1993), (2. baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 211/1.
- ERCİLASUN, B. Ahmet (1984), *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.

- ERTÜRKSOY, Arparslan (2005), *Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- GABAİN, A. Von (1998), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000), *Dedem Korkudun Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1998), “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, *İlmi Araştırmalar (Dil, Edebiyat ve Tarih İncelemeleri)*, s.125-146.
- GÜLSEVİN, Gürer ve Boz, Erdoğan (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*, (2. baskı), Gazi Kitabevi, Ankara.
- GÜNŞEN, Ahmet (2006), “Göster- ve Görset- / Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, s. 35-49.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Füller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İGCİ, Alpay (2011), “Balkan Ağzlarında Farklı Bir Fiil Çatısı”. *Turkish Studies*. Volume 6/1 Winter p. 1257-1268.
- İLKER, Ayşe (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARADOĞAN, Ahmet (2008), “Türkiye Türkçesinde Bir Sıfat-fiil Eki”, *Bilig*, Sayı: 46. s. 57-66.
- KARADOĞAN, Ahmet (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara.
- KERİMOĞLU, Caner (2009), “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, C. 4. s. 1734-1745.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (2006), “Saha (Yakut) Türkçesinden Hareketle Türk Etimolojik Sözlüğüne Bir Katkı”, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, Çeşme-İzmir, 9-15 Nisan. 1-6 s.
- KOÇ, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler”, *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı-Belleten 2001/I-II*, s. 193-198.
- KÖNİĞ, Güray (1983), “Türkçede Çatı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı), s. 11-26.
- LESSİNG, Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N*, (Çeviren: Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- NAKİPOĞLU, Mine ve Üntak Aslı (2006), “Türkçe’de Eylem Sayısı ve Biçimbirimsel Özelliklerine Göre Eylem Sınıfları”, *Dilbilim Araştırmaları*, s. 129-164.
- ÖZÇELİK, Sadettin ve Erten. Münir (2000), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZYURT, Özcan ve Köse, Cemal (2007), “Türkçe Metin Tabanlı İnsan-Bilgisayar Etkileşimi (Text Based Human-Computer Interaction in Turkish)”, *IEEE 15, Sinyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Kurultayı-SIU 2007*, Haziran 11-13 2007, Eskişehir, 4 s.
- PARLATIR, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (2. baskı), Yargı Yayınevi, Ankara.
- SARI, Mustafa (2000), “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji*, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, C. XIX, Sayı: I, s. 229-238.
- SARIKAYA, Bekir (2008), “Acaibü Mahlukat’ın Fiil Varlığı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 1 Issue 1, s. 25-65.
- TANÇ, Mustafa (2007), “Türk Dilinde Edilgen Çatı Eki -l-’nin Tarihi Türk Lehçelerinde Kimi Fiil Kök ve Gövdelerine Gelişi ve Bunun Kazak. Kırgız Türkçelerindeki Durumu Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VII. Sayı: 2. s. 165-197.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, (10. baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1992), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı İkinci Cilt Dil-Kültür-San’at*, (2. baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 69-120.
- TEKİN, Talât (1975), *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talât (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez, 2. baskı), Türk Dili Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul.
- TİMURTAŞ, Fahri Kadri (1973), *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- TİMURTAŞ, Fahri Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TUNA, Osman Nedim (1986), “Türkçede Transitive-Causative ‘Geçişli-Ettirgen’ Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXIV-XXV. s. 381-428.
- ÜLKEN, Fatma (1981), “Türkçede Edilgen Çatı Örnekleri Üzerine Bir Araştırma”, *Dilbilim Dergisi*, Sayı: 6. s. 55-59.

- YILDIZ, Osman (2007), “Dâsitân-ı Sultân Mahmûd Mesnevisi’nde Fiiller”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sayı: 15, Isparta, s. 129-130.
- YILMAZ, Engin (2003), “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 2001/I-II, , s. 251-2001.
- YILMAZ, Engin (2010), *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Pegem Akademi Yayınları, (Genişletilmiş 2. baskı), Ankara.
- YÜCEL, Bilal (1999), “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 156-190.